

August Mälgu kiri peaministrile

detsember 1939

Jüri Änt

Kirjanik August Mälgu (1900–1987) nimi ei vaja lähemat tutvustamist. Kahtlemata oli ta tuntuim ja ka populaarseim lihtsa rannarahva elu kirjeldaja 1920.–1930. aastail. Tuntust ja tunnustatust krooniti Õismäel asuva Lagle talu kinkimisega Mälgule 1937. a. See oli “nii-öelda Eesti Kirjaniku Talu”, “omalaadne Nobeli preemia”.¹

Läbi aegade on hinnangud A. Mälgu kirjanduslikule talendile olnud erinevad. “Eesti kirjandusloos” hinnatakse teda näiteks “keskpärase menukirjanikuna”, kes tänu saadud riiklikule preemiale “pidi siis olema see kõige voolujoonelisem kirjanik, päri voolu sõudja”.²

Veelgi vastuolulisem on olnud pilt A. Mälgust kui avaliku elu tegelasest ja poliitikust. Olgu suvalises valikus toodud mõned näited hinnangutest erinevatel aegadel.

1975 – “Alates 1936 lülitus aktiivselt poliitilisse ellu, oli kod. Rahvuskogu ja Riigivolikogu liige. M. ei mõistnud 1940. a. revol. olemust ja toetas sõja algul publ. ja kirj. esinemistes fašistlike okupantide käsilasi.”³

1984 – “1937. aastast peale oli ta uut põhiseadust väljatöötava Rahvuskogu liige. 1938. aastal sai kirjanik aga Riigivolikogusse, kus ta

kritiseeris ka tollaegse elu väärnähtusi, pidades silmas laiade hulkade vajadusi. Teiselt poolt liitus Mälk võimulähedaste kirjanike rühmaga (H. Visnapuu, A. Gailit jt.) ning astus publitsistikas välja autoritaarse režiimi “ülesehitavate ideaalide” eest.”⁴

1997 – A. Vinkli monograafias A. Mälgust täheldatakse, et kirjanikul “puudus Riigivolikogus kindel parlamendiliikme missioonitunnetus”. Üheks tõenduseks selle kohta on tsiitaat A. Mälgu hilisematest mälestustest: “Tundsin aga kogu aeg enda puudulikku kaasasolekut ja mitteküllaldast rakendust. Ma ei saanud seal isiklikult midagi nimetamisväärset ära teha [...] Võisin ka ise sõna võtta või niisama hästi jätta võtmata – see ei muutnud midagi. Suur masin liikus omasoodu nagu vabrikus käimapanud kangasteljed, kududes vastavamustrilisi seadusi.”⁵

Esitatud hinnanguid ei saa lugeda ammen-davaks, hindamaks A. Mälgu tegevust avalikus elus. Olgu selle tõenduseks ka tema alljärgnev kiri peaminister Jüri Uluotsale 1939. a. lõpul. Kiri näitab, et hoolimata pettumus-test parlamenditöös ei kadunud kirjaniku madal valulävi suhtumises ühiskonnaelus toimuvasse.

11 masinakirja-leheküljeline kiri on dateeritud 15. detsembriga 1939. Sellele on lisatud üks dubleeritud lehekülj, mis on dateeritud 11. detsembriga ja mis veidi teistsuguses sõnastuses ja detailsemalt selgitab A. Mälgu esitatud skeemi kirja 9. leheküljel.

Kiri paikneb Riigiarhiivis, J. Uluotsa isikufondis (ERA, f. 4408, n.1, s. 174). Säilik on korrastamata, selle lehed nummerdamata. See

¹ E. Annus, L. Epner, A. Järv, S. Olesk, E. Süvalep, M. Velsker. Eesti Kirjanduslugu. Tallinn, 2000, lk. 314.

² Samas.

³ Eesti kirjanduse bibliograafiline leksikon. Tallinn, 1975, lk. 240.

⁴ Eesti kirjanduse ajalugu. IV köide. 2. raamat. Aastad 1930–1940. Tallinn, 1984, lk. 196.

⁵ Tsit.: A. Vinkel. August Mälk. Tallinn, 1997, lk. 145.

sisaldab mitmesuguseid dokumente, millel puudub märge, et need oleksid peaministri kantseleis eelnevalt registreeritud. Kirja autentsuses pole mingit kahtlust ning see on kinnitatud A. Mälgu originaalalkirjaga.

Mälgu kirja sisu võib vaadelda kahel tasandil. Esimene neist on huvipakkuv, käsitledes võimu võõrandumist rahvast, eriti perioodil pärast võõrvägede paigutumist Eesti territooriumile 1939. a. baasidelepingu alusel. Kirjanik iseloomustab saabunud aegu “tänapäeval nii tuultes ja nii pilvise taeva all” kui ka “praegu käidaval välisohtudest kitsaks klammerdatud teel”. Kuid ta nimetab saabunud aegu ka vaikivaks ja tuimaks hämaruseks, näitamaks võimu eraldatust rahvast.

Ja siit teine tasand, esimesest tulenev ja sellega tihedalt seotud – vajadus korraldada ümber isamaaliku kasvatusesüsteemi, või teisistõnu, kogu riikliku ideoloogia mõjutussüsteemi eesotsas Riikliku Propaganda Talitusega (RPT).

Mõistmaks paremini A. Mälgu kirja sisu ja mõtet – veidi RPT-st.⁶ Riiklik Propaganda Talitus moodustati riigivanema dekreediga 26. septembril 1934 algse nimetusega Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus siseministeeriumi juures. Selle “ülesandeks on informatsiooni andmine valitsuse ja ta asutuste tegevuse kohta ning riikliku ja rahvusliku propagandatöö korraldamine”, täheldati dekreedis.⁷

Uue dekreediga 1935. a. septembrist nimetati asutus Riiklikuks Propaganda Talituseks vahetu alluvusega peaministrile. Esialgseid volitusi laiendati tunduvalt. Talitus pidi teostama üldrahvalikke üritusi, asutama ja juhtivalt korraldama seltskondlike organisatsioonide tegevust, kujundama ja korraldama avaliku arvamust. Talitust juhtis sisuliselt ministri funktsioonidega propagandajuht. Ajalookirjanduses on hinnatud, et nende ümberkorraldustega “muudeti Propagandat talitus kogu ühiskondlikku elu ja avalikku arvamust korraldavaks ja käsutavaks riigiasutuseks, mis tähendas demokraatia olulist piiramist ning jõudsat sammu autoritaarse korra poole”.⁸

1937–1938 toimusid uued ümberkujundamised, kuid mitte nii radikaalsed. Liideti seniseid osakondi ja muudeti nende nimetusi.

1939. a. 30. jaanuarist sai talituse juhataja Ants Oidermaa ametlikult ministriportfelli, kuid RPT-st ministeeriumi ei tehtud.

1939. a. lõpul tegi A. Mälk oma kirjas uued RPT reorganiseerimissetpanekud. Eeskätt soovitas ta lahti öelda senisest RPT nimetusest, sest Toompealt tulevad “ilusad mõtted [...] ei jaksa enam kedagi soojendada”. Selle asemel tahtnuks kirjanik luua kas Rahvus- ja ühiskondlike asjade ministri (ministeeriumi) või siis vastava portfelli ministri ametikoha. Igal juhul laienuksid senise RPT funktsioonid, ühendamaks ka haridusministeeriumi juures asuva noorsoo- ja vabaharidustöö osakonna tööpõllu.

RPT reorganiseerimine polnud ainuüksi A. Mälgu idee. Sellele vihjab ta ka kirja algul, märkides, et seesugused mõtted on liikunud nii Riigivolikogus kui ka väljaspool seda. Aeg näitas, et RPT aeg oli tõesti ammendumas. Vabariigi valitsus arutas RPT ümberkorraldamist oma koosolekul 4. märtsil 1940.⁹ Märtsis 1940 esitas A. Oidermaa valitsusele 1939.–40. a. RPT tegevuse aruande, milles märkis: “Kui 1. septembril l[äinud] a[astal] alanud sõda ka meie poliitilisse ellu paratamatult tõi välispoliitika primaadi, mis teatava aja jooksul meie avalikkuse tähelepanu täielikult köitis, siis tuli Riikliku Propaganda Talitusel erilisi pingutusi teha selleks, et meie avalikkus Eesti senise elu ja arengu suhtes, mis ikkagi on meie rahva vastupanujõu peamiseks teguriks, mitte ükskõikseks ei muutuks.” Ja edasi: “Erilist tähelepanu pöörati rahva riikliku kasvatuses ja hoiaku küsimustele, arvestades tõsisest rahvusvahelist olukorda.”¹⁰ Tundub, et just nimetatud asjade tegemata jätmist heitis ki A. Mälk ette.

22. aprillil 1940 avaldati Riigikogu poolt vastu võetud Informatsiooni Keskuse seadus. Informatsiooni Keskus (IK) asus tegevusse vabariigi valitsuse juures senise RPT asemel.

⁶ RPT ja selle poolt läbiviidud üldriiklike aktsioonide kohta vt. üksikasjalikumalt: A. Roolah. Nii see oli... Tallinn, 1990; I. Rajasalu. Riiklik Propaganda Talitus ja eesti nimi. – Tundmatu Eesti Vabariik. Tallinn, 1993, lk. 96–106; I. Rajasalu. Kuidas Eesti Vabariigis ajakirjandust vaos hoiti. – Poliitika 1991, nr. 1, lk. 47–54 jm.

⁷ Riigi Teataja 1934, nr. 81, art. 680.

⁸ Ö. Elango, A. Ruusmann, K. Siilivask. Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn, 1998, lk. 288.

⁹ ERA, f. 4408, n. 1, s. 129, l. 1.

¹⁰ ERA, f. 1093, n. 1, s. 17, l. 5, 6.

IK ülesanneteks pidid olema: “riikliku ja rahvusliku meelsuse süvendamine ja levitamine; seltskondliku tegevuse arendamine; informatsiooni teostamine; ajakirjandust, raadiosaadet, filmi ja teisi sellelaadilisi alasid puudutavate küsimuste korraldamine”.¹¹ Vabariigi president võis lisada eriülesandeid. Muudeti juhtivate ametnike ametikohtade nimetusi.

Ehkki sisuliselt jäid RPT endised funktsioonid IK-s kehtima, “raputasid” toimunud arutlused, võib-olla ka A. Mälgu kiri ja lõpuks RPT renoveerimise seadus üsna ebalevaks juhtametnike hoiakuid. 17. maiga 1940 on dateeritud A. Oidermaa poolt koostatud IK töökava, milles muu hulgas öeldakse, et IK-l oleks möödapääsmatult vaja “erilist rahvusliku organisatsiooni. Selline organisatsioon võimaldab kiiresti hulki haarata suurtele rahvuslistele üritustele aga samuti ka võimalikult laiu hulki instrueerida kiiresti muutuva poliitilise olustiku üle ning näpunäiteid anda rahvusliselt õigeaks hoiakuks.”¹² Kas see oli vastuseks A. Mälgu ja mitte ainult tema hinnangutele Isamaaliidu allakäigu kohta? Arvestades, et tegu on 1940. a. maikuu teise poolega, mil just äsja N. Liidu survele oli revideeritud senist baaside lepingut, rääkimata rahvusvahelise olukorra pingestusest ja käimasolevast maailmasõjast, tundub veidi võõrastavana A. Oidermaa poolt sõnastatud üks IK peamisi ülesandeid: “Praegusi olusid arvestades, samuti silmaspidades ka sõjaoludest mõjutatud tulevast arengut, osutub vajadus sotsiaalse (kitsamas mõttes) ilmega aktsioonide järele. Praegu on käsil vabaaja veetmise küsimus.”¹³

20. augustil 1940 lõpetas vabariigi presidendid (J. Vares, peaminister presidendid ülesannetes) dekreet IK tegevuse. Selle ülesanded, varad ja kõik muu läksid üle NSVL telegraafiagentuuri TASS osakonnana tegutsevale Eesti telegraafiagentuurile ETA.¹⁴

Niisiis ei jäänud ühelt poolt A. Mälgu kiri tulemusteta, sest RPT reformiti. Teisalt polnud muutunud oludest tingitud tulemus muudugi hoopis enam see, mida mõtles ja kavandas oma kirjas A. Mälk. Eestil seisid ees veel hoopis karmimad ajad, kui neid oskas hinnata kirjanik 1939. a. detsembris.

Kõrgealine härra Pääminister!

Viimaseil päevil on Riigivolikogu ringkonnis ja ka väljaspool kuuldavale tulnud õigege elavaid mõtteavaldusi riikliku propaganda tarbelisuse ja kohase laadi kohta. Kuna ma olen sellesse piirkonda puutuvaid küsimusi endamisi arendada ja õieti lahendada püüdnud juba varemini ja kuna näib, et siin lähemal ajal mõnede ümberkorraldamisteni ja ümbermõtestamisteni tuleks minna – võtan omale vabaduse esitada Teile kirjateel mõningaid mõtteid, kuna ma ei pea sobivaks ega ka vajalikuks seda teha mujal ja teisiti.

On selge, et rahvas, olgu ta nii isamaaliselt hingestatud ja ühiskondlikult mõtleval kui tahes, vajab oma sisemiste töökspidamiste ilmutamiseks, veel enam aga praktiliseks rakendamiseks, ikkagi suure hulga ka välist inspiratsiooni, selgitust ja koordineerimist. Nii nagu ükski rahvakogu, mis koosneb musikaalseist inimesist, ei ole veel laulukoor – nii riigimõttest ja sellest olenevaist olukordadest küllaldaselt ühteliitmata hää patriootiline rahvas ei moodusta veel tea kui ühtlast ja mõranematut ei löögi- ega vastupanujõudu. Viimaseid on eriti vaja tuulisel ja raskel pilgul, missugused meil praegu otse õues ja ehk toaski ning seepärast peaks majanduslikkude, sõjaliste ja teiste ettevalmistus- ja kokkuvõtteabinõude kõrval täie tõsidusega mõtlema sellele suurimale elu ja võitlusjõu kapitalile, mis asub sootuks laialipillatuna – igas eesti mehes ja naises natukene. See kapital on nõrga ja tihti ka ebaoskusliku hoolitsuse või teinekord sihiliku väärhoolitsuse tõttu muutunud mõneski inimeses ehitamise asemel lõhestavaks, valgustamise asemel – pimendavaks ja liitumise asemel killustavaks. Rahva sisemine elupinge, ta arusaamad, eluvajaduste mõistmine ja eneseteostuse ulatus ja laad – see on aluspind. Ja kui see on rabe – ei paremgi konstruktor ehita sellele midagi tugevat ja püsivat. Ning kui puudub laiades hulkades kultuursus, oskus olukordi õieti näha, mõista ja hinnata, siis muutub lugu veel pahemaks, sest bakterid ei armasta kusagil kasvada paremini kui umbses ja pimedas õhus. Ning mitmesugused, rahvaliikmeid siia-sinna lükkavad ideed ja lahkõtted leiavad omale ka just kõige soodsamat toidulava

¹¹ Riigi Teataja 1940, nr. 35, art. 287.

¹² ERA, f. 1093, n. 1, s. 17, l. 13.

¹³ ERA, f. 1093, n. 1, s. 17, l. 12.

¹⁴ Riigi Teataja 1940, nr. 106, art. 1068.

poliitiliselt umbses õhkkonnas, kitsa silmaringiga, sisemise kandva idee-jõuta kodanikkude juures. Seepärast: rahvas läheb hukka. Kui ta viljasalved on küll täis vilja, aga ta hing tühi ja pilk segane. Ja kuigi majandus ja leib nii keskkihis kuid veel enam tööliskonnas on näiliselt nagu esmajärgulise tähtsusega, siis on see ometigi nii nagu põlluga, kus vili näib olevat see ainus ja kõik, kuid ometigi on vili vaid saadus – otsustav on aga maapinna laad, viljakus, ta harimine, kultuuristamine jne. Nii mõtlen mina kindlasti, et ka rahva juures on esmajärguliselt tähtis, et nad oleksid oma mõtteis ja tunnetes viljakad või vähemalt see pind, mis võib ja on kohane vilja kandmiseks. Kõike muud, nagu öeldakse, antakse elu käigus siis nagu iseendastki, niivõrd kui aeg ja olud lubavad. Rahva sisemuses olevad käärimised ja tungid ning arusaamad ja nende teostumine on seega nagu põhikapital – see annab vahest suuremaid, vahest vähemaid hüveprotsente. Nii, näiteks, oli vabadusvõitluste päevil võitlustules antav hüve hulk ja väärtus otse, kui nii võiks öelda, ajalugu üle ujutav. Nii on see sügavate ja püsivate eluväärustuste olemine, ärkamine ja teokssaamine meie rahva ajaloos kordunud tihti, kord vähemal või suuremal määral. Üksikute kodanikkude juures nähtub see sädemekestena, kogu rahva juures, ühendatuna ja õieti suunatuna ja koondatuna, tõuseb see aga määratuks jõuks, mis ehitab, kujundab, loob... või ka hävitab, nii kuis jõud on üle tammide murdnud, oma eneseteostuspilgul teed otsides.

Neid pisut nagu literaarse kõrvalmaitsega sõnu öeldes, mis siiski hoiavad aga endas elu võltsimatut realiteeti, tulen ma selle juurde, et: rahvahing peab saama toitu. Hingele toitu ja ajule valgust – küll siis pimedamal ja tuulise-malgi ajal seistakse ja osatakse seista, ning me võime öelda: alused on kindlad. Pääle-ehitajad, majanduse ja kaubanduse, ettevõtete ja institutide korraldajad ja uute toimetulekute algatajad võivad ehitada julgemini.

Säl ta on – aga ei Kaitse- ega Põllutöö, ei Sotsiaal- ega isegi Haridusministerium hoolitse selle aluspinna eest, olgu siis kaudselt. Nad kõik on peale-ehitajad. Nõudjad ja edasiviijad. Organiseerijadki, kuid mitte otseselt mentaliteetide, urgitsevate sosistamiste, isamaa-armastuse, tapleja või ara üksiku isiku või ka hulga sisemise elupinnaga tegelejad. Ja ometi on sisemine väärtus iga üksiku kodaniku, iga nii

öelda rahvusketi ahelakese juures “ülem asi Iisraelis”.

Sellele pinnale ei pääse hästi administratiivsete abinõudega. Ütlemine, et ole isamaalane, ei vii kedagi sinna poolegi, pigemini võõrustab. Näpuga torkamine, et nii on mõistlik, õpetab vähe, kui õpetatav ise ei t u n n e õigel ja valel vahet. Ja siin siis ongi kõneldud, et inimene, üksikkodanik on ühiskonna liige ja osa ümbruse olustikus ja atmosfäärides ta siis kasvab ja kujunebki – isetegevuse teel. Üksiku isetegevus ja ühiskondlik isetegevus – nojah, see on tõesti oja, mis koosneb tilkadest – üksikuist inimesist. Ja kui see voolab häireteta, ühineb teiste ojadega, muutub see hoovuseks, mis jaksab kanda – piltlikult öeldes laevu ja muud, praktiliselt võttes aga ühe rahva ja riigi eesmärke.

Siit nüüd näib minevat lugu raskemaks: Kas voolus areneb häireteta? Kas rahva üksikisikute ja organisatsioonide teotsemispinge avaldub sel kujul, et tekib sügav, tugev häireteta voolus? Või selleasemel kärestikud ja hävitavad ristlainetused? Parteide ajal nagu oli just viimast märgata. Ühiskond oli ülimalt isetegev ja huvipindade ulatuses organiseeritud, kuid jõud, selle asemel, et liituda ja soodustada kõigi olukorda, tõmbusid eripoolle ja hakkasid õngitsema eluhüvesid üksteise eluruumidest. Ning kes mäletab ja teab selleaegseid olukordi, see teab ka, et need ei annud üldsusele küllaldaselt kosutatavat edasimineku ega riiklikule elule häirimatut ühtlast voolujõudu.

Kui me tänapäeval nii tuultes ja nii pilvise taeva all oma mõtteid ettepoole mõeldes kõneleme erakondadest ja rahva poliitilisest isetegevusest selliselt organiseerituna, siis mineviku kogemus sunnib küll ettevaatusele ja küsima: kas pole teist teed, mis lülitaks ühiskonna ja iga üksiku aktiivseks kaastegelaseks? Teed nii kardetavate kõrvalnäheteta, nagu need esinevad üleskeerutatud poliitilistes kihihüvides ja klassi võitluses klassi vastu. Eks sedalaadigi võitlus kujunda ja vormi ka elu ja on kujundanud ja annud meile mõndagi, aga siiski...

Näe, mitu head aastat katsuti teisiti. Ülalt peale ehitada, allapoole laiendada. Mõte Toompealt välja anda nagu tule jagaja ja annaks tuld ja mõtted saata kohtadele. Isamaaliit püüdis siin teha, mis... korraldustega õpetati ja tegi mõndagi. Aga lõpuks, koha peal, rahvast nähes, tundes ja mõistes, võiks seda kokku võtta järgmisse väljendus: ilusad mõtted, aga nii

kaugelt ja ametlikku teed mööda tulles nad ei jaksa enam kedagi soojendada. Ja ilmneski siis formaalne isamaalsus. Mis sa teed – inimene on patrioot – meie inimene üsna tugevas astmeski, ja kui talle tullakse ütleva, et ole – siis ta ei taipa hästi, kuidas ja mismoodi. Sest hää sõna ja mõistlikki sõna ei süüta inimesel veel elutuld, mis soojendaks ja näitaks teed. Ja nii ka ülalt alla tulev korraldus on jahtunud ja külm, kui jõuab külas töötava talupojani või põllutööliseni. Ei aita ka see midagi, kui mõni minister tuleb vahest maale kõnelema või kui propaganda-juhid käivad selgitamas ja sisen-damas ja äratamas. Vaadake, see on nagu lugu lambiga, see ministri hää kõne. Tuleb Tallin-nast, riputab selle suure, valge ja jõulise tule rahvast täiskiilutud saali kõnetooli kohale. Aktus ja kõne lõpeb. Lamp võetakse maha. Tallin-nast tulnud hele valgus kaob rongile või autosse ja kaob oma ülesannete juurde. Ja mis jääb aktuserahvale? Mälestused. Aga mälestused on ikka siis paigal, kui on palju tühjust ja ruumi nende jaoks. Kas ei peaks hoolitsema selle eest, et kohapääl oleks lambikesi, et kohapääl oleks organisatsioonidel ja isegi igal üksikul raskus-tega võitleval talumehel või töölisel õlitilgake-ne, oma vaimne dünamokene ja oma valguse raas, et ta siis kõnnib ja oskab kõndida, kui pole käest kinnihoidjat ja ka siis leiaks õige tee, kui pole kohal ei propaganda talituse instruksiooni, isamaaliidu aktust ega muud “suunanäita-jat”. Ja kui ma arvan teadvat midagi rahva si-seelust ja ta “varjatud jõududest”, siis ma ar-van ka öelda võivat: seda on vaja. Elu tõusu kohtadel. Ja jälle oleme tagasi sama juures, et kes seda nii teeb ja korraldab, et seda elu oleks ja et ta olemise korral oleks ehitav ja loov ning kodanikke üldhüvelises mõttes aktiivselt raken-dav – nii häireteta ja lõhenemisteta kui võimalik.

Ma sain nii aru, et Propaganda Talitusel pidi sellega midagi tegu olema. Muidu, ka tei-sed on omistanud sellele pinnale vahest tähele-panu – mõnikord edukalt, mõnikord mööda-minnes ja ekslikult. Olgu näited siin ruumi kit-suse mõttes esile toomata. Kuid pidid sääl küll mõistma oma tegevuspinda valesti, kui talitus leppis sellise nimega: propaganda. Muidugi, öeldakse: mõnes teises riigis on! On küll ja edu-kad. Ja kui meil oleks kindel ja kahtlusteta ühe-partei valitsus, oma parteiliikmed, nagu on näiteks venes või saksas, või oleks muud sar-

naselt korraldatud – siis oleks ülalt antavate juhiste surve nii tugev ja parteiliigete kaudu nii kapilaarselt kogu rahva ihhu viidav, et puht mehhaanilise survega see läheks! Kõige kergem ja lihtsam “ühise voolu” moodustamine on ju vee juhtimine tammilt renni, rennist turbiini. Ja vesi teeb suuri asju!... Aga meie oleme mõelnud ja aru saanud, et meie rahva iseloom ja ka aja-loolised kasvatusmõjud kui ka loomulikum elemendid vajaksid nagu midagi muud. Vabalt koondumist. Vabalt oma eluülesannete mõist-mist ja vabalt oma tungide liitmist rahvuslikuks eneseteostamiseks. Ja siis anti omal ajal sellele juurde tulesüütajaks ja lambinäitajaks Riiklik Propaganda Talitus.

Ma ei ütle ja ma ei usu, et propaganda oleks paha asi. Teeb palju ja ka palju ehitavat ja hääd, kui teda õieti külvata. Aga see nimi on küll ab-soluutselt vastuvõtmatu meie lihtinimesele. Ta ei taha propagandat. Tähendab, mitte selleni-melises pakendis. Sest meie propaganda-sõna, see on vana nimi vana mõistega ümber pää. “Ropakandaal”, nad ütlevad. Kõrvalmaitse on sel kohe juures. Ja selle partei-agitaatorite aeg-se põlgusliku ja tõrjuva hoiakuga on suhtunud ka riiklikku propagandasse nii mõnigi, kes sü-dames hellitab ise samu mõtteid, milliseid “Propagandaalitati”. Võtta sinna lisaks vene-aegne pärimuslik tõrkevaim kõige vastu, mis tuli riigilt – siis küllap sedagi on veel alatead-vuses, kuigi mõistus ütleb, et oma riik on soo-tuks midagi muud ja tunne ehk kinnitab samat üsna tugevasti. Kuid, andmata liigset tähtsust moodsale “kompleks-teooriale” – siis sõna “pro-paganda” ja “riiklik” ühes oma ülalt alla tuleva tegevusega on sattunud just tihti nime tõttu kül-male pinnale, kus pole suurt edu parimagi kül-vi idanemisel ja kasvul.

Kui mulle pragu näib, et peab olema tasa-kaalu-hoidev olukord riigi praegu käidaval vä-lisohtudest kitsaks klammerdatud teel, siis ei saaks olla juttu vist laialdasest poliitilisest ise-tegevusest. Ei saaks olla aga ka hääd tulu endi-sel propaganda-süsteemil. Kui mitte haarata äkki elu suuri välju ja suuri ümberkorraldusi viia ühiskonda, kartes õigusega praegusel ajal liigseid võnkumisi ja lainetamisi, siis peaks ik-kagi mõndagi ka “uueks saama”.

Tee valitsuse juurest rahva juurde ja rahva juurest valitsuse juurde ei ole vaimses mõttes praegu pikk. Sooja suhtumist on ja sellega võib arvestada ka edaspidi. Valitsus teeb, mis teha

tuleb, ja kodanikel näib olevat laiades hulka-des usk, et küllap tehakse ja jaksatakse teha parimat, mis olukord lubab. Kuid siiski peak-sid olema veel mitmedki kanaalikesed juhtiva-test ajudest alla – hulkadesse, ja hulkade pa-kitsevatest hingedest omakorda juhtidesse. Ja kui midagi uut peaks tulema, mis jaksaks era-kondade lõikava aktiivsusega ja ühepartei kõi-ke ühte käiku suruva võimuta anda aktiivsust hulkades ja üheaegu hoida ka üksmeele ja ühe-sihi roopad, siis võiks minu arusaamist mööda mõningat edukust anda järgmine ümberkujun-damine:

Propaganda Talitus, mille kohta on avalda-tud ja avaldatakse veelgi ebatoetavat, tuleks kaotada. Talitus ja ta nimi! Kui ta informatsioo-ni-osa peaks jääma, siis peaks see asuma sise-ministeeriumi juures. Sisekaitse ülemal on ik-kagi kõigi nende asjadega ka hulka tegemist ja siseministeerium oma laadilt on seesugusele asutusele kõige sobivam, sest siin pole tegemist üksi informatsiooniga vaid ka ettevaatusabi-nõudega, pidurdamiste ja kontrolliga. Ning on nagu tule ja vee ühes anumus hoidmine, kui sama asutus, kes kontrollib ja keelab, ühtlasi propageerib... Informatsiooni-talitus püstitagu oma normid, hoidku neist kinni ja olgu kindel kui norme korraldava asutis. Kuid elav propa-ganda, paenduv ja teed otsiv – see on sootuks midagi muud ja ta paik pole meie olukordades ja väljakujunenud laadis sugugi ühises talitu-ses oma, võiks isegi öelda, [tegu on – J.A.] vaim-se vastasega.

Rahva laiades hulkades aga isetegevuse äratamiseks ja “toitmiseks” ning abistamiseks sel teel tuleks luua iseseisev ministri-koht. Kandku ta siis portfelli-ministri nime või näi-teks “Rahvus-ja ühiskondlike asjade minister” nime või muud – igatahes olgu ta nimi võima-likult kaugel ametlikkusest, sest see inspireerib ta suhetesse allapoole ikkagi teatud jahtumise elemente.

See minister oma kaastöölistega ei või agi-teerida. Agiteerimine sööb alati lõpuks ise-enda. Teda peab toitma ikka tugevamate an-nustega ja süstimistega ja ta mõju lahtub ome-tigi. Agiteerida saab ju psühholoogiliselt võttes ainult millegi aktiiv-ründamiseks või siis (kui-gi, tähelepanekutest tulenevalt, vähema eduga) millegi aktiiv-kaitseks. Ja me näemegi: kus ka-sutatatakse ägestatud ja rahvast kaasa kiskuvat propagandat, seal on alati tegemist tunnete

piitsutamise millegi vastu, olgu see siis mõni teine riik, rass või ilmavaade. Need alused lan-gevad meil praegu ära – sel pinnal ei ole meil palju tegemist. Ja kui ei ole, ja isamaalased ol-lakse niigi – siis pole imestada, et isamaaliidu hääst mõttest kantud liikumine on elutu, pai-galt pääsmatu. Ja see ongi targem, kui ikka uusi ärrituselemente nõudev propaganda. Isamaa-liit on pakkunud ja pakub veelgi organisatoo-rest tuge vajaduse pilgul, kuid ka ei midagi muud ja ulatuslikumat.

Uus ministeerium või portfelli-ministri kä-sunduses olevad isikud peaksid otsima, kõike hädä säilitades, lisakanaalikesi. Ja neid on ole-mas. Need on seisnud tühjalt. Kas on kasuta-tud kõike abinõusid näiteks noorsoo-liikumise ilmestamiseks? See on suur ja väärtuslik sek-tor ühe rahva elus, kui mitte öelda enam. Siis – kas näiteks on kasutatud kirjasõna mõjuvõi-mu tema kõige sisendavamal ja elavamal kujul – raamatu, hää raamatu andmist kodaniku kõrvale. Sellega tegelemine tuleks mõnetigi talle jõuliseks ja seoks lugeja tundeid mõttega ja ini-mestega trükilehekülgedelt, kes on ju osa eesti inimesest ja eesti elust, ning hääs raamatus väga hää ja tugev ning elamusi andev osa. Siis – kas on kasutatud kirjasõna sel teel, et suurte organisatsioonide, nagu näiteks Maanaiste aja-kiri¹⁵ ja teised, mis lähevad paarikümnesse-tu-handesse perekonda ja kus nad tihti ainuke-seks mõteteviijaiks, oleks püütud tõmmata kes-kendatud ülesannete juurde? Ja kas õpetajas-konna kaudu ei oleks võimalik laiaili anda mõn-dagi? Ning kuidas on tegevusega töölistkonna keskel? Killud, ei muud!

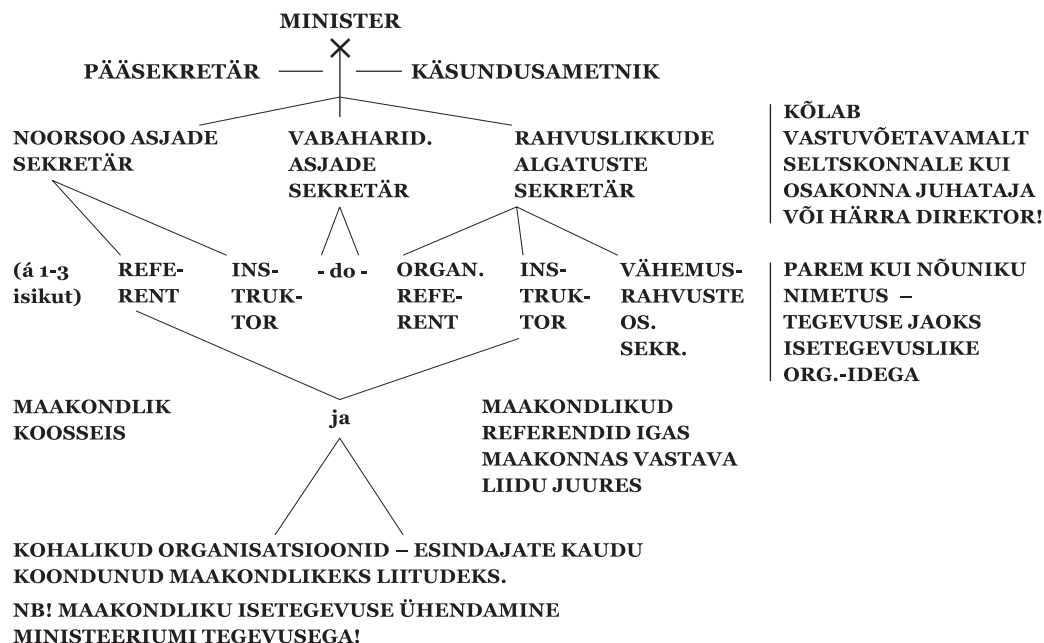
Mis puutub süsteemi, siis peaks härra mi-nister ise võrdlemisi varjule jääma. Ta ei saa-da mõtteid välja! Vähemalt mitte väga palju ja alasti, kuid eeldades, et tal on rahvahulkades usaldust, ta võiks ka seda teha. Kuid ta peab organiseerima nii, et kohapeal oleksid aktiivid, rakukesed, et maakonnas oleks korralduskesk-sust, kuid võrdlemisi vaba tegevuse alusel. Ja kui hästi korraldada – mitte väliseid formaal-seid ülalt alla andmise seinu mööda, vaid sise-misi kontakte otsides ja elustades – siis saab mõningal määral (ma ütlen “mõningal mää-ral”, kuid see on isegi rikas tulemus!) elustada seltskondliku isetegevuse pinda ja ka näha seda,

¹⁵ Ilmselt mõeldud ajakirja Taluperenaine. “Maanaise” nimetuse all ilmus see ajakiri 1940. a. septembrist kuni 1941. a. juunini.

et mõtted ja vajadused, mis keskuses liikumas, tulevad elu laiadelt pindadelt ja tegevusaladelt ise keskusse kokku – ilma korgitõmbaja abita. Kurb on asutise juhile seejuures ainult see, et ta ei saa enne suurelt kõnelda oma mõtteist kui ta pole hoolitsenud, et laiades hulkades juba oleksid need mõtted. Ja et need oleksid, nõuab sügavat, psükooloogiliselt mõtestatud ja tihti väliste märkideta püsivat tööd. Kuid seda tööd on vaja. Selle järele januneb rahvas südames enam, kui ta ütleb seda suuga. Mis puutub selle lihtsate mõtete tuleku järjekorras paberile heidetud väljendusse, siis ei hakka ma siin analüüsima üksikmomente – kuidas rahvus-kultuurne tegevus on ühteaegu ülimalt riiklik ja ka poliitilis-organisatoorne. Kui ka ainult kultuur-tegevuse vajadusega ja koordineerimisega arvestada, mis relvajõu ja rahvaarvu tagasihoidlikkuse juures on ka küllaldase tähtsusega ja vast üsna saatuslik ala. Nii püüdnud siinkohal sellega, sest ei ole ju teada, kas valitsuse kavatsused üldse kuigi lähedalt riiuvad või elustavad siin puudutatud nähteid ja küsimusi.

Mis aga tunduks olevat üsna tarvilik, kui seesugune mõttekäik peaks kunagi mingis ulatuses rakendamisele tulema, siis peaks küll administratiivse ministeeriumi – Haridusministeeriumi juures asuv Noorsoo ja Vabaharidustöö osakond pidama uue ministeeriumi või portfelli ministri vastava talitusega kõige ti-

hedamat sidet. Veel parem aga oleks selle osakonna liitmine rahvuskultuuri ja ühiskondliku organiseerimisega tegutseva ministeeriumiga ja Noorsoo ja Vabaharidustöö osakonna oma tegevus võiks muutuda seega ka palju enam paendlikuks, rahvaga tihedamalt ühendatuks. Ühtlasi oleks siis vist ka võimalik korraldada parema eduga vastavaid aktiiv rakukesi töölisorganisatsioonides ja nende organisatsioonidega käsikäes tööliskonnas kultuuri-üritusi ja püüda tõmmata needki üldisse, rahva tegevuse eesmärkidest hingestatud tegevusvoolu. Praegu mõtleb /väliste tunnuste järele arvates/ noorsoo osakond noorte organiseerimise väliste vormi juures. Aga mulle tundub, et tähtis pole vorm, vaid sisu. Võib olla sajuti erinimelisi organisatsioone, aga kui nad veavad ühes sihis – on kõik häa. Üks ühine organisatsioon, kus on lahkpuudeid ja tülisid, on tegevuse tulemustes mõttes palju halvem. Ja nii tuleb mõelda eestkätt tegevuse sisulisele, mitte vormilisele küljele, sest vormide kaudu korraldatud ühiskonnas me saame ka vaid tühjad vormid, mitte elavat sisu. Muidugi, peab sisul ka olema oma vorm, liikumisel organiseeritud kuju, kuid vorm on ikkagi teisejärgu asi – abinõu, mitte eesmärk. Ja tegevuse sisu huvides ei pea olema viivitust vormilise külje muutmiseks ja ma näeksin ja usuksin olevat õige, kui propaganda talituse asemel tuleks midagi nüisugust:

Kui sel alal tööle rakendatavad inimesed nii, nagu teisel primitiivselt skemeeritud, tööle rakendada ja koosseisud esiotsa võtta minimaalulatuses, ei tule tegevuse rakendamine kallim kui praegu propaganda kuludeks läheb. Kui aga suurendada kultuurilisi toetusi just kohtadel ja need lasta käiku selle skeemi kaudu, mida ka kindlasti tegema peaks, siis tõuseks kulude arv. Minu kalkuleerimise järele jätkuks aga küllaldaselt Propaganda ja Noor- ja vabaharidustöö krediididest organisatoorse töö elujõustamiseks ja kui summasid suurendada, siis kohtade elu ja kultuuri tõstmise alal. See rahvuslik ja kultuuriline ühendus, mis omaks tihedamad kokupuute punktid maakondlike koondiste näol ja kus asuks ühtlasi ka seltskondliku isetegevuse sidumine riikliku juhtijaga, oleks ja peaks olema sisemise tegevusega ühendatud rahvuslik jõud, mis viib kultuurivalgust ja rahvustunnet laiadesse elupindadesse ja toob elupindadelt keskusse tuge ja jõulisa. Seda ühendust võib lasta tegutseda kohaliku isetegevuse alusel, kuid ta peab olema oma laadilt seesugune, et ta on ühtlasi kogu aeg ka üldhuvide rakkes ja oleks lülitatav tegevusse ka poliitiliste tulipunktide lähedusse.¹⁶

Struktuurselt oleks tal raskuseks: sidumine maakonnas, kus ühises organisatsioonis oleks tegevad valitsuse liikme ülesannetel ja seega kogu riigi juhtimise aparatuuri vaimust ja tervelest suunatud teotsemisjuhised ja kohalikkude organisatsioonide isetegevuse koondavad avaldused. Kui siin on halb kontakt ja vaimse jõu ja kandvuse puudulikkust, siis jälle: kas tuleb korraldus ülalt alla, et tehke nii, või laguneb kohapealne tegevus eriharudesse ja pudeneb laiali. Siin peab lahendamagi selle probleemi, kuidas rakendada kohapealset isetegevust ja nii, et see oleks laiade hulkade asi, vaba asi ja ometi läbi imbutatud sest, mis vaja ja mida tahetakse rahvuslikult ja riiklikult. Kuid ma arvan, et ses kiirelt paberile klõbistatud mõtteavalduses pole mõtet minna detailidesse. Ma arvasin, et mul on ehk pisut “nägijat silma ja

mõistjat meelt” ja et seetõttu praegustel kõneluste ja harutluste pilgul kirjutan sest pisut käesolevas erakirjas, ja kui siit mõni terakene ehk aitaks kaasa asja korraldustele meie rahva tulevikutee sillutamisel, siis poleks see tehtud tarbetult. Olukord on ju praegu nii, et rahvas on nagu külma kannatav putukas ja nimelt ses mõttes, et ta ei tea, kuidas peab end liigutama ega liigutagi palju. Lähed neile kõnelema, hingestad ja äratad neis tunded ja elamused ja siis nad jäävad jälle. Ei, seda vaikiivat hämarust peaks ikkagi püüdma pisut soojendada, valgustada ja liikumisega elustada. Kui elupind praegu kitsas ja oleme olude sunnil meist mitte olevais klambrites, siis peaks püüdma avada neid luugikesi, mis on meie rahvusliku hoone laes: aknaid kultuuriliste ja kultuuri-laadiliste organisatsioonide ja tegevusrakude kaudu. Mulle näib – ei ole praegu mõeldav kihi-partei. Mulle näib, ei hajuta tuima hämarust ka riiklik propaganda talitus. Ja kui need kaks kas ei või ei saa midagi teha, siis peaks katsuma kolmandat. Uut struktuuri! See on raske ja kompromiss tee. Ning väga komplektiivne ja psükooloogilist oskus ja hinge nõudev, kuid ikkagi võimalik tee: rahvuskultuurilised aktiivid kohtadel, (poliitilise huvilähedusega!) ja nende ühendamine (maakondlikus vormis!) valitsuse püüdlustega kogu valitsemispoliitika vastava kallakuga kuid eriti vastava valitsus liikme eriuülesannete eduka täitmise kaudu.

Vabandan, härra valitsusejuht, et püüdsin käesolevale Teie aega ja tähelepanu, kuid küsimus on sügav ja suur osanik rahva saatuse kujunemisel, mistõttu loodan, et Teie töö juurde ka kõrvalt tulevad mõttekesed pole liigsed, millega ühtlasi palun vastu võtta minu sügavama lugupidamise ja paremad soovid.

August Mälg

Tallinn, 15. dets. 1939

¹⁶ Olgu siin lisatud osa 11. detsembriga dateeritud leheküljest: “Ma kujutlen nii, et rahvusriiklist ja rahvuskultuurilist tööd hulkade isetegevuse kaasahaarates võiks nii siis korraldada koosseisus: minister, üks talitusejuhataja ja ministri asendaja ning paar ametnikku. Edasi juba oma eriharul töötades: noorsoo-ala (sekretär /või pääsekretär. Kui just peaks olema [vajadus – J. A.] koosseisude nomenklatuuri järele, siis osakonna juhataja). Sama ala lektor, siis – vabaharidustöö-ala – samuti juhtiv sekretär ja paar lektorit / õieti mitte loengu-meess, vaid organiseeriv töö-meess. Kuid lektori nimi on sel alal sümptaatsem kui organisaator, konsulent või instruktor, või inspektor/. Edasi oleks vaja rahvuslik ala /see oleks õieti poliitilist laadi, kuid ühtlasi ka algatuste ja organiseerimisala.”